

PEDAGAGIK VA PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK O'QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATIDA MUHIM XUSUSIYATI SIFATIDA

Sultanov Otabek Sahobiddin o'g'li

University of Business and Science

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Pedagogika fanlar doktori PhD, v.b dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogning psixologik kompetentligi shaxsning murakkab xususiyati sifatida xos tuzilishga va bir necha turlarga ega ekanligi, unga nisbatan psixologik-pedagogik yondashuvlar tahlili, psixologik kompetentlikni rivojlantirish usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologik kompetentlik, ijtimoiy kompetentlik, intellektual (kognitiv) va amaliy (faoliyatli) komponentlar, reflektorlik, empativlik, kommunikativlik, shaxs qayishqoqligi, intellektual kompetentlik.

KIRISH

Psixologik kompetentlik shaxsning o'ziga xos psixologik tuzilmasi bo'lib, u "inson-inson" tizimidagi kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlaydigan eng muhim xususiyatlardan biridir. Psixologik bilimlar, ilmiy psixologik tafakkur, shaxslararo o'zaro ta'sirni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikma va malakalar uning eng muhim komponentlari hisoblanadi. Amaliy psixologiyaga oid lug'atda psixologik kompetentlik "shaxslararo munosabat tizimida atrofdagi insonlar bilan munosabatni samarali bo'lishini ta'minlovchi qobiliyati" sifatida tushuniladi.

N.V.Andronova fikricha, psixologik kompetentlik bu mutaxassisning o'ziga xos psixologik (shaxsiy) vositasi bo'lib, unga kasbiy faoliyatni samarali bajarish imkoniyatini beruvchi psixologik madaniyatning bir qismi hisoblanadi. O'qituvchining psixologik kompetentligi tarkibida intellektual (kognitiv) va amaliy (faoliyatli) komponentlari farqlanadi. Intellektual komponentga psixologik bilim va fikrlash, amaliysiga esa psixologik maxorat va malakalar kiradi.[1]

Psixologik kompetentlikning tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, ichki (sub'yektiv) va tashqi (ob'yektiv) tuzilmalarning yaxlit tizimini tashkil etadi.

Pedagogning psixologik kompetentligi:

- har bir o'quvchining individual xususiyatlari – uning temperamenti, qobiliyatlari, xarakteriga xos kuchli va kuchsiz tomonlari, faoliyatdagi yutuq va kamchiliklari haqida ma'lumotga ega bo'lish;

- o'quvchilar guruhidagi ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshi bilish, o'quvchi-o'quvchi, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarning psixologik jihatlari to'g'risida bilimlarga ega bo'lish;

- o'qitishning eng qulay va zamonaviy metodlaridan xabardor bo'lish, ulardan samarali foydalana olish;

- ta'lim jarayoniga yangi innovatsion texnologiyalarni tadbiq etish borasida malakali bo'lish;

- o'z faoliyatining kuchli va kuchsiz tomonlarini yaxshi bilish, o'z mehnati sifati va samaradorligini oshirish, o'zini-o'zi rivojlantirish hamda o'z ustida ishlashning eng qulay usullarini yuqori darajada o'zlashtira olishini taqozo etadi.

O'qituvchining psixologik kompetentligi faqatgina uning o'quvchilarga munosabatidagina emas, balki shaxsiy pedagogik faoliyatini tashkil etishda ham

namoyon bo'ladi. O'z shaxsiy psixologik xususiyatlarini bilmaslik tufayli o'qituvchi hamkasblari tajribasidan nusxa ko'chiradi, ularga taqlid qila boshlaydi.

Mutaxassislar tomonidan psixologik-pedagogik kompetentlik:

- ijtimoiy kompetentlik muomala qobiliyati bo'lib, o'zaro axborot ayirdoshlash, pedagogik jarayon ishtirokchilari bilan munosabat samarali muloqot o'rnatish namoyon bo'ladi;

- intellektual kompetentlik bilimlar yig'indisining alohida tipi bo'lib, u alohida faoliyat sohasida samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi;

- ijtimoiy-psixologik kompetentlik barqaror va xamkorlikdagi faoliyat yuritishda namoyon bo'ladigan xususiyat sifatida tavsiflanadi.

A.K.Markova, N.V.Kuzminalarning fikricha psixologik kompetentlik o'qituvchining shaxs sifatlariga bog'liqdir. [2] M.I.Lukyanova pedagogik faoliyatda reflektorlik, empativlik, kommunikativlik, shaxs qayishqoqligi, hamkorlik qobiliyati, emotsional go'zallik kabi shaxs sifatlarini muhim va zarur deb hisoblaydi.[3] A.K.Markova esa psixologik kompetentlikni pedagogik eruditsiya, pedagogik maqsadga intilish, amaliy pedagogik fikrlash, pedagogik kuzatish, pedagogik tinglash, pedagogik optimizm, pedagogik topqirlik, pedagogik oldindan ko'rish, bashorat qilish, pedagogik refleksiya kasbiy muhim sifatlar bilan to'ldiradi.[4] Psixologik kompetentlik pedagogda bir tekisda shakllanmaydi, u kasbiy faoliyat davomida rivojlanib boradi. Ilmiy adabiyotlarda kompetentlikning kommunikativ, intellektual va intellektual-korporativ, informatsion, texnologik, psixologik, psixologo-pedagogik, kasbiy, ijtimoiy-psixologik, umumiy madaniy kabi turlari ajratib ko'rsatilgan. Shuningdek maktab davlat ta'lim standartlariga adabiy, matematik, psixologik kompetentsiyalar kiritiladi. Zamonaviy o'qitishda o'qituvchining kasbiy faoliyatida psixologik va pedagogik kompetentsiyani tushunish nimani anglatadi? Birinchidan, bu o'qituvchining o'z xatti - harakatlari va harakatlarida uning ishiga mas'uliyat va qadriyat munosabatlari darajasini belgilaydigan qiymat munosabatlarini amalga oshirishga tayyorligi [8], axloqiy me'yorlar va printsiplar, insonparvarlik bilan bog'liq bo'lgan maqsadlarni qabul qilish, insonni turli xil ehtiyojlarga ega bo'lgan o'ta murakkab noyob shaxs sifatida tushunishni o'z ichiga oladi va oliy san'at sifatida o'z kasbiga ega. Yuqorida aytib

o'tilganlar o'qituvchi - o'qituvchini talaba sub'ektining turli ehtiyojlariga moslashtirish, muhim natijalarga erishish uchun hech qanday kafolatlar yo'qligi va o'quv jarayonining barcha sub'ektlari tomonidan ushbu muammolarni nazariy va amaliy hal qilishning psixologik - pedagogik asoslarini to'g'ri tushunish sharoitida ijobiy dinamikaga ega bo'lgan individual traektoriya bo'yicha ta'lim olish imkoniyatini ta'minlashni anglatadi.

Shunday qilib, psixologik va pedagogik kom-petentlik - bu teoretik va amaliy qobiliyatning doimiy birligi va o'qituvchining yoshlarni o'qitishning maqbul muhitini yaratish, ularni to'liq huquqli a'zolar sifatida jamiyatga muvaffaqiyatli "kiritish" faoliyati bilan bog'liq bo'lgan kasbiy funktsiyalarini mustaqil, tashabbuskor, mas'uliyatli bajarishga tayyorligini anglatadi. Psixologik-pedagogik kompetentsiyani tahlil qilishga bag'ishlangan zamonaviy nazariy izlanishlarda (N. V. Bordovskaya, N. M. Boritko, L. F. Krasinskaya, S. D. Smirnov va boshqalar), uning tarkibida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va birlikda harakat qiladigan quyidagi tarkibiy qismlar ajralib turadi: kognitiv, shaxsiy va faol [1, 4, 5, 8].

Albatta, psixologik va pedagogik fanlarning rivojlanishi juda mashaqqatli jarayondir, chunki u nafaqat o'z - o'zini bilish usullarini, balki fikrlash tarzini, boshqa odamning xatti - harakatlarini, shuningdek ularni o'zgartirish va bir vaqtning o'zida o'z ongi va xatti-harakatlarini o'zgartirish usullarini ham o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Si-stematizatsiya qilingan kasbiy bilimlarni o'zlashtirish amalga oshirilayotgan faoliyatning ma'nosini, unga bo'lgan qadriyat munosabatini, dunyoni anglashga va amalga oshirilgan turli xil harakatlarni samarali amalga oshirish algoritmini qo'llashga yordam beradi. Binobarin, psixologik va pedagogik ta'lim o'ziga ham, boshqa odamlarga ham ikki tomonlama yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi va uning o'ziga xos xususiyati bilim va hayotning uzluksiz birligi bo'lib, u mohiyatan psixologik psixofiziologik, jismoniy tayyorgarlikni va insonning muvaffaqiyatli faoliyat uchun amaliy qobiliyatini ifodalovchi kom - petentsiyaning yadrosi hisoblanadi.

Bo'lajak pedagoglarning psixologik kompetentligini o'rganish maqsadida tashkil etilgan tadqiqot ishimizda "O'qituvchining psixologik kompetentligini aniqlash" metodikasidan foydalanildi. Uning yordamida psixologik kompetentlikning 3 ta darajasini aniqlash imkoniyati mavjud. Natijalar tahliliga ko'ra psixologik kompetentlik 2-kurslarning 16% yuqori, 46% o'rta, 28% past ko'rsatkichni tashkil qiladi. Shuningdek, 4-kurs talabalarida esa ahamiyatli daraja ortganligini ko'rish mumkin. Xususan, 28% yuqori, 64% ida o'rta, 8% ida esa past ko'rsatkichni tashkil qilganligini ko'rishimiz mumkin.

O'qituvchining kompetentsiyasining yadrosi, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, psixologik va pedagogik ta'lim (kompetentsiyaning kognitiv tarkibiy qismi) o'quv mavzusini tushunish va qabul qilish, xulq-atvor strategiyasi va taktikasini tanlash, faoliyat muhitida rivojlanish va amalga oshirish, maksimal pedagogik natijalarga

erishish uchun ko'rsatmalar sifatida natijalar. Ular orasida o'quvchilarning psixologik shaxsiy va yosh xususiyatlari, shuningdek, ta'limni tashkil etishning metodologik va texnologik asoslari va ta'limning madaniy - gumanistik, madaniy ta'sir etuvchi funktsiyalari to'g'risidagi umumiy kasbiy bilimlar, shaxsning asosiy madaniyatini, shu jumladan sog'liqni saqlash madaniyatini, sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha maxsus bilimlar ajralib turadi. Shaxsni rivojlantirish qonuniyatlarining nazariy va kontseptual bilimlari talabaning aqliy xususiyatlari va xususiyatlariga faol ta'sir ko'rsatish orqali ushbu jarayonda o'qituvchi - o'qituvchining maqsadli va malakali ishtirokini optimallashtiradi. Ma'lumki, ta'lim - bu inson ruhiyatiga bo'lgan mukofot, bu uning oldida keng saylov maydonini ochib berish va unga o'z faoliyati va aloqa uslubini rivojlantirishga yordam berish deb belgilaydi. P. Vayl ta'kidlaganidek:

A. Maslou klassifikatsiyasida o'z - o'zini rivojlantirish va o'zini namoyon qilish insonning eng yuqori talablaridan biridir. O'qituvchining o'zini o'zi rivojlantirishning doimiy jarayonining tabiiy natijasi "boshqasi bilan", ya'ni "qattiq ishlaydigan" ("talaba" - qattiq ishlaydigan, lotin tilidan tarjima qilingan) va rivojlanayotgan sub'ekt bilan o'zaro munosabatlarga bo'lgan ehtiyojdir. Bu o'quv sub'ektlarini ob'ektiv voqelik sifatida qabul qilish va ularning ijodiy ifodasi, o'zini o'zi anglashi va aloqa va ijtimoiy tan olinishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishning gum - nistik vazifasini hal qilish uchun shart - sharoitlarni ta'minlashni anglatadi. Bu ta'limning muhim vazifasi bo'lib, u pedagogik o'zaro ta'sirning o'rtasida amalga oshiriladi, men uning qobiliyatlari va imkoniyatlaridan qat'i nazar, odamga altruistik yo'nalish, bag'rikenglik, fidokorona ochiqlikni taklif qilaman.

O'qituvchi bilishi va tushunishi kerakki, pedagogik faoliyatning eng muhim xususiyati shundaki, u aloqa qonunlariga muvofiq tubdan haqiqiydir. Ta'limning eng muhim tamoyillaridan biri quyidagicha ta'riflanadi: "quyi ta'lim faqat haqiqiy munosabatlar kontekstida amalga oshirilishi mumkin", uning asosiy qoidalari gumanistik pedagogika va gumanistik psixologiya tomonidan shakllantirilgan va ijtimoiy talablarga muvofiq doimiy ravishda takomillashtirilmoqda. Samarali muloqot va o'zaro ta'sir ta'lim oluvchilarda shaxsning ijobiy "men - kontseptsiyasi" ni shakllantirishga va shunga mos ravishda o'z qadr-qimmatini oshirishga, ishonch, qat'iyatlilik, mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

"Barkamol bo'lish - bu qachon va qanday qilib amalga oshirishni bilishdir... kompetentsiya – bu rejalashtirilgan aniq natijani yarim o'qish qobiliyati" [1].

Bo'lajak o'qituvchilarning psixologik kompetentligini rivojlantirish maqsadida: psixik jarayonlar (pedagogik tafakkur, pedagogik refleksiya va shaxsning boshqa xususiyatlari) ni rivojlantirish, kasbiy bilimlarni kengaytirish va pedagogik ko'nikmalarni shakllantirish, zo'riqishlardan xalos bo'lishning usullarini o'zlashtirish maqsadida ijtimoiy-psixologik treninglar tashkil etish; kasbiy faoliyatga aloqador masalalarni (o'zlashtirishning pastligi, guruh yoki jamoadagi nizoli vaziyatlar)

hamkorlikda hal etish maqsadida aniq pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish; kasbiy mahoratini oshirish maqsadida faoliyatining individual uslubi, kasbiy maqomi va yo'l-yo'riqlarini takomillashtirish va baholash ko'nikmalarini shakllantirish usullaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андропова Н.В. Умение разрабатывать психолого-педагогические рекомендации как компонент психологической компетентности учителя М., 2000.
2. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя (тексты лекций) – Гомель: 2006.
3. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: диагностика и развитие: М.: Сфера, 2004. 144 с.
4. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // 1998.
5. Shodmonov, S. H. (2019). Pedagogik innovatsiyalar va interaktiv metodlar. Namangan: Davr press.
6. Murodova, D. M. (2023). "Kasbiy kompetentlik tushunchasining zamonaviy talqini", Pedagogik izlanishlar jurnali, 1(2), 45–52.
7. Odilboyevich, J. X. (2024). Psychological Description of Teenage Outlaws in Interpersonal Relationships. Journal of Preschool Education and Psychology Research, 1(1), 20-22.
8. Odilboyevich, J. X. (2025). RUHIY SALOMATLIKNI MUSTAHKAMLASHDA PSIXOLOGIK YORDAMNING AHAMIYATI. DUNYODA TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA G'OYALARI , 78 (2), 52-59.
9. Olimboyevna, R. M., Abdumutalliyevna, B. S., & Odilboyevich, J. X. (2025). SHAXS XARAKTER AKSENTUATSIYASI VA UNING JINOYATCHILIKKA TA'SIRI. Fan va gumanitar fanlar yutuqlari , 1 (03), 18-20.